

Рабінович А. В.

*к. ю. н., доцент, Львівська комерційна академія,
доцент кафедри господарського права та процесу.*

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ЦИВІЛЬНОГО ТА ГОСПОДАРЬСЬКОГО КОДЕКСІВ ЩОДО СУБ'ЄКТІВ ГОСПОДАРЮВАННЯ

Ключові слова: *господарський кодекс, цивільний кодекс, юридичні особи, суб'єкти господарювання, фізичні особи-підприємці.*

Keywords: *Commercial Code, Civil Code, legal persons, business person, physical person who has the status of a private entrepreneur.*

Проголосивши себе суверенною, незалежною та демократичною державою, Україна взяла курс на кардинальне реформування суспільного устрою, побудову громадянського суспільства і ринкової економіки, в якій функціонування та розвиток ефективної системи господарського законодавства є одним з пріоритетних напрямів розвитку. Так як одним із основних завдань господарського законодавства є координація діяльності суб'єктів господарювання, та визначення понять юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, їх ознаки є важливим для правової організації господарського життя суспільства в цілому і має мати місце в системі господарського права.

З прийняттям Господарського кодексу України, що набув чинності з 1 січня 2004 року було вирішено низку важливих проблем господарсько-правового забезпечення в окремих галузях народного господарства. Проте, все ж не було повністю усунено всіх прогалин, колізій, застарілих норм, що зумовлено складністю правового регулювання сфери господарювання, іншими об'єктивними чинниками, зокрема, динамізмом та різноманітністю господарських відносин.

З прийняттям Цивільного та Господарського кодексу України виникають проблеми з приводу регулювання однорідних відносин,

оскільки ці нормативно – правові акти мають ряд колізійних норм, в результаті цього виникають проблеми щодо застосування певного законодавства до однорідних правовідносин.

Метою статті є дослідження норм Цивільного та Господарського кодексів України відносно визначення тотожності таких понять як “суб’єкт господарського права”, “учасники господарських відносин”, “суб’єкти господарювання”, “суб’єкти підприємницької діяльності”, оскільки із-за відсутності чіткого визначення вищезазначених понять виникають проблеми щодо застосування певного законодавства до однорідних правовідносин у сфері господарювання.

Одним з важливих питань, є питання регулювання юридичних осіб. Норми цивільного права – універсальні і поширюються на фізичних і юридичних осіб незалежно від діяльності, якою вони займаються. Норми господарського права – спеціальні, в тому розумінні, що діють лише стосовно юридичних осіб, їх структурних підрозділів, громадян-підприємців, які здійснюють господарську діяльність [4, 13]. Цивільний та Господарський Кодекси співвідносяться як загальне та окреме. Це означає, що у разі невідповідності та відсутності норм господарського права, мають застосовуватися норми, що вказані в Цивільному кодексі України.

Учасниками відносин у сфері господарювання є суб’єкти господарювання, споживачі, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, наділені господарською компетенцією, а також громадяни, громадські та інші організації, які виступають засновниками суб’єктів господарювання чи здійснюють щодо них організаційно-господарські повноваження на основі відносин власності [2].

Поняття суб’єкта господарського права відсутнє в Господарському кодексі України Натомість ГК та інші нормативно-правові акти оперують такими юридичними категоріями як “учасники господарських відносин”, “суб’єкти господарювання”, “суб’єкти підприємницької діяльності” тощо.

Виходячи з того, що господарське право є системою норм, що регулюють господарські відносини [6, 65], тобто відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб’єктами господарювання та іншими учасниками відносин у сфері господарювання, є всі підстави розглядати терміни “суб’єкти госпо-

дарського права” і “учасники господарських відносин” як тотожні. Разом з тим, оскільки залежно від мети і способу організації та здійснення господарської діяльності законодавство (ч. 2 ст. 3 ГК) виділяє два її види – господарську комерційну діяльність (підприємництво) і некомерційну господарську діяльність (некомерційне господарювання), у складі учасників господарських відносин, що здійснюють зазначені види господарювання, виділяється такий їх вид, як суб’єкти підприємницької діяльності (підприємці). Саме вони є тими суб’єктами господарювання, що здійснюють самостійну, ініціативну, систематичну на власний ризик господарську діяльність з метою досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку, яка іменується підприємницькою діяльністю, або підприємництвом.

Суб’єктами господарювання (в тому числі підприємцями) визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську (підприємницьку) діяльність.

Загальні положення щодо осіб, які можуть займатися підприємницькою діяльністю, містяться у ГК та ЦК України.

Співвідношення поняття “суб’єкт підприємницької діяльності” із поняттям “суб’єкт господарської діяльності”. Для характеристики цих осіб означені нормативні акти допускають паралельне існування декількох термінів: “суб’єкт підприємницької діяльності” (ст. 74, 130, 209 ГК України), “суб’єкт підприємництва” (ст. 3, 45, гл. 23 ГК України), а також “підприємець” (ст. 21, 46 ГК України) [2]. Натомість ЦК України відмовляється від єдиного узагальнюючого поняття і запроваджує термін “підприємець” стосовно фізичних осіб (ст. 35, гл. 5 ЦК України), а також “підприємницькі” стосовно юридичних осіб – товариств (ст. 83 ЦК України) [1]. Отже, розуміючи очевидну їх тотожність, враховуючи ст. 9 ЦК України про те, що окремим законом можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання, можна вважати за необхідне використовувати термінологію, яку вживає ГК України, звертаючись, звичайно, і до ЦК України як до акту загального у частині, що не суперечить акту спеціальному, тобто ГК України.

Поняття “суб’єкт підприємницької діяльності” співвідноситься із поняттям “суб’єкт господарської діяльності” так само, як співвідносяться поняття “підприємницька діяльність” і “господарсь-

ка діяльність”, тобто як частка і ціле. Тому під час характеристики суб’єктів підприємницької діяльності доцільно звертатися і до загальних ознак, притаманних суб’єктам господарської діяльності.

ГК України не містить чіткого визначення поняття “суб’єкт підприємницької діяльності”, формулюючи його опосередковано через поняття “господарська діяльність” і “суб’єкт господарювання”. Так, за змістом ч. 2 ст. 3 ГК України суб’єктами підприємництва вважаються особи, які займаються підприємницькою діяльністю для досягнення економічних і соціальних результатів та з метою одержання прибутку. Стаття 42 ГК України, визначаючи підприємництво як вид господарської діяльності, прирівнює суб’єктів господарювання, що здійснюють господарську діяльність з ознаками підприємницької, до підприємців.

Тому, виходячи з цього, поняття суб’єкта підприємницької діяльності слід розглядати крізь призму визначення поняття “суб’єкт господарської діяльності” з урахуванням специфіки, обумовленої зайняттям саме підприємницькою діяльністю. За змістом ч. 1 ст. 55 ГК України суб’єктами господарювання (підприємцями) визнаються учасники господарських відносин, які здійснюють господарську (підприємницьку) діяльність, реалізуючи господарську компетенцію (сукупність господарських прав та обов’язків), мають відокремлене майно і несуть відповідальність за своїми зобов’язаннями в межах цього майна, крім випадків, передбачених законодавством.

Відповідно до статті 2 Цивільного кодексу України учасниками цивільних відносин визнаються фізичні та юридичні особи. Як бачимо, зазначена стаття Закону не враховує таку численну групу учасників цивільних відносин як фізичні особи – підприємці, які в сукупності теж охоплюються поняттям “фізичні особи”, але в силу свого статусу мають певні відмінності в правовому регулюванні відносин. При цьому, правовий статус фізичної особи є набагато ширший, ніж правовий статус фізичної особи – підприємця [1, 21]. У зв’язку з цим постає питання: яке місце в сфері правовідносин займає фізична особа-підприємець і які норми законодавства до них слід застосовувати: норми, що регулюють відносини фізичних осіб, або норми, що регулюють відносини юридичних осіб.

Громадянин має право на підприємницьку діяльність, не заборонену законом (стаття 42 Конституції України). Це право закріплено

і в статті 50 Цивільного кодексу України. При цьому наголошується, що фізична особа здійснює своє право на підприємницьку діяльність за умови її державної реєстрації в порядку, встановленому законом.

Тобто громадянин, який хоче реалізувати своє конституційне право на підприємницьку діяльність, після проходження відповідних реєстраційних та інших передбачених законодавством процедур, не втрачає і не змінює свого статусу фізичної особи, яке він придбав з моменту народження, а лише набуває до нього нової ознаки – “підприємець”.

Статус фізичної особи – підприємця – це юридичний статус, який засвідчує право особи на заняття підприємницькою діяльністю, а саме: самостійна, ініціативна, систематична, на власний ризик господарська діяльність, яка здійснюється суб’єктами господарювання (підприємцями) з метою досягнення економічних і соціальних результатів та прибутку.

При цьому, юридичний статус “фізична особа – підприємець” сам по собі не впливає і жодним чином не обмежує будь-які повноваження особи, що випливають з його цивільної право- та дієздатності.

Відповідно до частини першої статті 128 Господарського кодексу України громадянин визнається суб’єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності за умови державної реєстрації його як підприємця без статусу юридичної особи відповідно до статті 58 цього Кодексу. Саме в господарських відносинах фізичні особи – підприємці беруть участь передусім як підприємці, а не як фізичні особи, і лише на підставі їх реєстрації та внесення відомостей про них до Єдиного державного реєстру юридичних та фізичних осіб – підприємців.

Статтею 51 Цивільного кодексу України передбачено, що до підприємницької діяльності фізичних осіб застосовуються нормативно-правові акти, що регулюють підприємницьку діяльність юридичних осіб, якщо інше не встановлено законом або не впливає із суті відносин. [1, 51].

Неоднозначне тлумачення зазначеної норми в науково-юридичній літературі і на практиці обумовлює поява суперечливих висновків, безумовно впливає на її правозастосування, оскільки певним чином відбувається злиття правового статусу фізичної особи з правовим статусом юридичної особи, які за своєю правовою природою є різними.

Господарський кодекс, перелічуючи учасників господарських відносин, не вказує юридичних осіб. Хоча у ч. 4 ст. 62 Господарського кодексу України встановлюється, що підприємство є юридичною особою. Також у Господарському кодексі не має визначення юридичної особи. Тобто для того щоб зрозуміти поняття юридичної особи, треба звертатися до Цивільного кодексу України. Цивільний кодекс у ч. 1 ст. 2 вказує, що учасниками цивільних відносин є фізичні і юридичні особи. [2].

Господарський кодекс України у ст. 62 дає визначення підприємства, яке відносить до суб'єктів господарювання.

Підприємство – самостійний суб'єкт господарювання, створений компетентним органом державної влади або органом місцевого самоврядування, або іншими суб'єктами для задоволення суспільних та особистих потреб шляхом систематичного здійснення виробничої, науково-дослідної, торговельної, іншої господарської діяльності в порядку, передбаченому цим Кодексом та іншими законами [3, 126].

Щодо Цивільного кодексу України то він відносить підприємство до об'єктів цивільних прав, вказуючи, що підприємство є єдиним майновим комплексом, що використовується для здійснення підприємницької діяльності. Професор Шевченко Я. М. відстоює думку, що підприємство є особливим об'єктом цивільних прав, як єдиний майновий комплекс, що використовується для здійснення підприємницької діяльності, але одночасно підприємство є і суб'єктом цивільних прав та обов'язків, який є самостійним учасником цивільного обігу [4, 133]. Хоча в Цивільному кодексі України не має статті, яка б визначала підприємство суб'єктом цивільних правовідносин.

Відповідно до ч. 1 ст. 80 ЦК України, юридичною особою є організація, створена і зареєстрована у встановленому законом порядку. Юридична особа може бути створена шляхом об'єднання осіб та (або) майна [1, 43].

Цивільний кодекс України поділяє юридичних осіб, залежно від порядку їх створення, на юридичних осіб приватного права та юридичних осіб публічного права. Юридична особа приватного права створюється на підставі установчих документів відповідно до ст. 87 ЦК. Юридична особа публічного права створюється розпорядчим актом Президента України, органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування.

Відповідно до ч. 3 ст. 81 Цивільного кодексу України встановлюється порядок створення, організаційно-правові форми, правовий статус юридичних осіб приватного права. В ньому не міститься поділу за іншими формами власності, крім приватної. Натомість Господарський кодекс України залежно від форм власності поділяє підприємства на приватне підприємство, підприємство, що діє на основі колективної власності, комунальне підприємство, державне підприємство, підприємство засноване на змішаній формі власності [1, 2].

Приватним підприємством визначається підприємство, що діє на основі приватної власності одного або кількох громадян, іноземців, осіб без громадянства та його (їх) праці чи з використанням найманої праці. Приватним є також підприємство, що діє на основі приватної власності суб'єкта господарювання – юридичної особи.

Підприємство колективної власності визначається термінами корпоративне або унітарне підприємство, що діє на основі колективної власності засновника (засновників). Підприємствами колективної власності є виробничі кооперативи, підприємства споживчої кооперації, підприємства громадських та релігійних організацій, інші підприємства, передбачені законом.

Державне підприємство утворюється компетентним органом державної влади в розпорядчому порядку на базі відокремленої частки, і входить до сфери його управління. Комунальне підприємство утворюється компетентним органом місцевого самоврядування в розпорядчому порядку на базі відокремленої частини комунальної власності і входить до сфери його управління.

Залежно від організаційно-правових форм юридичні особи можуть створюватися у формі товариств, установ та в інших формах, встановлених законом. Господарський кодекс поняття установ не визначає, а регулює лише діяльність господарських товариств.

Товариство – це організація, створена шляхом об'єднання осіб, які мають право участі у цьому товаристві.

Товариство може бути створене однією особою, якщо інше не встановлене законом [1]. Товариства поділяються на підприємницькі та непідприємницькі.

Підприємницькими є товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою одержання прибутку та наступного його

розподілу між учасниками і можуть бути створені тільки як господарські товариства (повне товариство, командитне товариство, товариство з обмеженою або додатковою відповідальністю, акціонерне товариство) або виробничі кооперативи.

Непідприємницькими товариствами є товариства, які не мають на меті одержання прибутку для його наступного розподілу між учасниками (наприклад, споживчі кооперативи, об'єднання громадян, біржі, торгово-промислові палати тощо).

Товариства, які здійснюють підприємницьку діяльність з метою отримання прибутку та наступного його розподілу між учасниками, можуть бути створені лише як господарські товариства або виробничі кооперативи.

Дане питання регулюється як Цивільним кодексом України так і Господарським кодексом України. У ст. 113 Цивільного кодексу України дається визначення господарському товариству. Під яким розуміється юридична особа, статутний капітал якої поділений на частки між учасниками [1].

Господарськими товариствами визнаються підприємства або інші суб'єкти господарювання, створені юридичними особами та/або громадянами шляхом об'єднання їх майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку. І Цивільний і Господарський кодекси України поділяють господарські товариства на акціонерне товариство, товариство з обмеженою відповідальністю, товариство з додатковою відповідальністю, повне товариство та командитне товариство. Хоча в Господарському кодексі даним товариствам присвячена всього одна стаття, а в Цивільному – параграф 1 глави 8.

У Господарському кодексі більше уваги приділено класифікації підприємств за формами власності. Так, наприклад, до підприємств колективної власності кодекс відносить виробничий кооператив та споживчу кооперацію, підприємства громадських та колективних організацій та інші підприємства, передбачені законом [2].

А Цивільне законодавство, в свою чергу, поділяє підприємницькі товариства на господарські товариства та виробничі кооперативи.

Загальний порядок створення, організаційно-правові форми та правовий статус юридичних осіб приватного права встановлюєть-

ся ЦК, а правовий статус унітарних і корпоративних підприємств регламентується ГК. Водночас, ураховуючи положення ч. 2 ст. 9 ЦК (“законом можуть бути передбачені особливості регулювання майнових відносин у сфері господарювання”), юридичними особами приватного права можуть визнаватись певні підприємства, створені відповідно до положень ГК.

Крім того, за певних обставин до юридичних осіб приватного права, не передбачених ЦК, можна віднести як унітарні, так і корпоративні підприємства, передбачені ГК. Наприклад, створене фізичною особою унітарне (приватне) підприємство, унітарні підприємства, створені споживчими товариствами, об’єднаннями громадян, релігійними організаціями, або корпоративне підприємство (господарське товариство), створене на основі приватної власності юридичної особи, потрібно, на нашу думку, визнавати юридичними особами приватного права.

Важливе місце у Господарському кодексі займають об’єднання підприємств, до яких відносять асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, та інші об’єднання підприємств, передбачені законом [2, 53].

Цивільний кодекс встановлює, що юридична особа здатна мати такі ж цивільні права і обов’язки, як і фізична особа, крім тих, які за своєю природою можуть належати лише людині. Господарський Кодекс наділяє юридичну особу лише спеціальною правоздатністю, тобто лише тими правами та обов’язками, які встановлені в установчих документах такої юридичної особи [1].

Господарський кодекс не регулює поняття юридичної особи і не визначає класифікації, він приділяє увагу лише підприємствам та громадянам, які займаються підприємницькою діяльністю. Цивільний кодекс регулює це питання дещо ширше, встановлюючи поділ юридичних осіб, поділяючи юридичні особи за організаційно-правовою формою на товариства та установи. Хоча належної характеристики установам і не дає.

Тобто в Господарському кодексі більше уваги присвячено одному з видів юридичних осіб, суб’єктам господарювання, а не самим юридичним особам.

Отже, з вищенаведеного можна зробити висновок про те, що Цивільний і Господарський кодекси України регулюють одні й ті ж самі

питання щодо визначення суб'єкта господарювання по-різному. Тому така розбіжність у визначенні понять або відсутність їх тлумачення у Цивільному та Господарському кодексах на практиці обумовлює появу суперечливих висновків, які, безумовно, впливають на правозастосування. Пропонуємо внести у Цивільний і Господарський кодекси України норми права щодо визначення поняття суб'єкта господарського права з метою узгодження цих двох нормативно-правових актів, щоб визначити поняття суб'єкта господарювання.

Список використаних джерел

1. **Цивільний кодекс України** від 16 січня 2003 року // www.rada.gov.ua
2. **Господарський кодекс України** від 16 січня 2003 року // www.rada.gov.ua
3. **Господарське право**: підручник / В. С. Щербина. – 4-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – 640 с.
4. **Цивільне право України**: Академічний курс: Підруч.: У 2 т. / За заг. ред. Я. М. Шевченко. – Вид. 2-ге, доп. і перероб. – К.: Видавничий Дім “Ін Юре”, 2006. – Т. 1. Загальна частина. – 696 с.
5. **Цивільне право України**: Підручник: У 2 т. / Борисова В. І., Баранова Л. М., Жилінкова І. В. та ін. За заг. ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – Т. 2 – 552 с.
6. **Щербина В. С.** Господарське право: підручник / В. С. Щербина. – 4-те вид., перероб. і допов. – К.: Юрінком Інтер, 2009. – С. 14.

Анотація

Стаття присвячена порівняльній характеристиці Цивільного та Господарського кодексів у частині суб'єктів господарювання України. З'ясовані та проаналізовані питання щодо різниці у визначенні поняття “юридичні особи” та “фізичні особи-підприємці” у Господарському та Цивільному кодексах України, що створює проблеми у застосуванні чинного законодавства до однорідних правовідносин у сфері господарювання за участю суб'єктів – юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців.

Annotation

The article is devoted to the comparative characterization of the Civil and Commercial Code of Ukraine on business enterprises. Issues concerning different definitions of “legal persons” and “private entrepreneurs” have been investigated and analyzed in the Commercial and Civil Code of Ukraine, what creates problems for the application of the current legislation for similar relationships in economic activity involving legal persons and individual entrepreneurs.